

Nyíri a tudós rovására lett pedagógus, ismeretterjesztő, felnőttképző, menedzser, – sajnálkozott egyik kiváló filozófusunk. Ami bizonyos mértékig igaz is. A budapesti katolikus teológián létrehozott levelező tagozat nemcsak egyháztörténeti, hanem magyar viszonylatban is kultúrtörténeti jelentőségű is, amennyiben minden erejét latba vetve próbált valamit javítani a keresztény értelmiségi színvonalán, igyekezett erősíteni a klerikalizmussal szemben a civil dimenziót, behozni a II. vatikáni zsinatot a politikai és egyházpolitikai vasfüggöny mögé, az óhit vastag falai mögé, „beadagolni” Európát a bugrisság ellenében. Az immár legendássá vált levelező ügyében sokfrontos harcot kellett vívnia, állami és egyházi funkcionáriusokkal egyaránt.

Egyházának igazi értelmisége volt: állandóan értelmezte, megújulásért haláláig dolgozott, kritizálta benne a kritizálandót. Sosem vonult elefántcsottoronyba, elképzelései nem egy filozófus kiagyalmányai voltak, hanem nagyon is kézzelfoghatóak. Ott lett volna a helye az egyházi vezetők és az egyházmegyei zsinatok legfőbb tanácsadói között, ám a segítségére szorulóik közül sokan – középszerűek, hivatalnokok, kisebbségi érzésben szenvedők, félműveltek, magukat tisztának és szentnek vélők – tartottak tőle vagy féltékenyek voltak rá.

Papi életének ötvenedik évében halt meg, sosem paposkodott, de papként is szolgált. Nem prédikált, de mindig pre-dikált, amikor szentbeszédet mondott, vagyis előre jelzett valami fontosat. Egyébként úgy érzem, ilyenkor is legszívesebben meditált vagy beszélgetett volna. A már említett lelkigyakorlaton minket, civileket – férfiakat, nőket, teológusokat, szociológusokat – kért meg, hogy mi mondjuk miséjén a szentbeszédet.

Pulikutyáját teljes szívvel megsiratta, és jóízűen, önfeledten tudott nevetni, ebben mindig következetes maradt önmagához, hiszen antropológiájában ezt írta: „Aki nem akar nevetni, olyan biztonságot keres, ami fölöslegessé teszi a hitet és bizalmat Istenben. A nevetés az ember megvallása, az ember megvallása pedig Isten megvallásának kezdete. Aki nevet, vállalja testét-lelkét, teste-lelke változásait, a változások idejét és ritmusát. Aki nevet, az elfogadja, hogy nem minden egyformán fontos, hogy tulajdonképpen semmi sem oly halálosan komoly. Aki nevet, eloldódik önmagától, s képes átvenni és befogadni mindent.” Kevesen tudták, hogy kedvenc szentje az a *Szent Ferenc*, aki maga nem sokra becsülte a tudományt. Nyíri Tamás számára is csak eszköz volt, s az okosság erényét nem csak akkor művelte, amikor tudományát komolyan vette, hanem, akkor is, amikor kinevette. Felülnézetből.

KAMARÁS ISTVÁN

A személy és a szépség védelmében

A Budapesti Tavaszi Fesztivál és az Európai Kulturális Hónap keretében megtartott konferenciánkon a tavaszt hirdetem *Pierre Emmanuel* szép vallomását alkalmazva a mai közép-európaiakra (1965-ben *Az emberi arc* című esszékötetében olvastam ezeket a prófétai szavakat): „Biztos vagyok abban, hogy a hit a világ tavaszát jelenti, amint az ateizmus a telet. Ám a tél méhében hordozza mindig a tavaszt: januárban már rügyeznek a mandulafák. Csaknem egy fél évszázadon át télen éltem, de mindig éreztem, hogy mozgolódik a tavasz, és egyre fokozódott bennem a vágy, hogy hirdethessem a tavasz jöttét. Mert a tavasz hirdetése is hivatás; részvételünk az egyetemes teremtmény Aktusban. Ez a könyv életem értelméről tanúskodik: törekvésem nem más, mint újrakezdeni, most, a hitetlenség korában, a visszatérést, az éltető felemelkedést a Transzcendenshez...” (La Face humaine, 1965, 16. p.)

A szellem lázadása

Úgy tűnik, túljutottunk a télies időszakon, bár nem tűnt el teljesen földrészünkről – a hajdan keresztény Európából – az „emberarcú barbárság”. Azokkal ellentétben, akik a nietzschei metaforával az „Isten halálát”, sőt most már az ember halálát is hirdetik és kifejezik a művészetben, irodalomban, hinni akarunk – olyan szellemtörténeteszekkel

együtt mint *Olivier Clément* – a „szellem lázadásában”. Az ortodox író férfikorában tért át az ateizmusból keresztény hitre. *Szolzenszycin szelleme* című könyvében, majd az 1979-es *A szellem lázadásában*, legújabbán pedig *A látnokok* című esszégyűjteményében azt hangoztatja, hogy a Nyugat és Kelet lassan kilábol a krízisből, túljut a nihilizmuson, és hogy főleg Keleten még eleven az evangéliumi hagyomány. A koncentrációs táborok, a totalitárius rendszerek és annyi barbárság ellenére a szellem lázad, egyfajta földalatti misztika terjed, a Feltámadott diadalmaskodik. A zsidó-keresztény bibliai hagyomány, az európai kultúrát átható keresztény szellem így vagy úgy megnyilatkozik, jelen van az irodalmi alkotások tematikájában, vagy legalább a műalkotások rostjaiban. Szellemtörténészek elemezték a modernséget jellemző szekularizáció és szekularizmus (teljes evilágiasság), illetve az abszolút ateizmus kialakulását. (Utalok itt például *Henri de Lubac* művére, amely *Az ateista humanizmus* címmel a háború másnapján jelent meg, vagy még korábban, a két háború között *Jacques Maritain A teljes humanizmus* címmel elemezte korunk szellemi helyzetét.)

A már említett *Olivier Clément* írja: „Az ember ellen elgondolt Istenből születnek az Isten elleni ember állítása. A modern lázadás megállapítja, hogy »isten« e világi dimenziójára zsugorodik: *Marx*-nál az osztályharc projekciója, *Nietzsche*-nél a gyengeség és az ellenérzés, *Freud*-nál pedig a sikertelen szexualitás kivetítődése. A politikában, az orvostudományban vagy a pszichológiában tudós teóriák és technikák keletkeznek, hogy feloldják az alapvető szorongást, csökkentsék a véletlen és a szükségszerűség romboló következményeit. Ha nincs semmi más, mint a világ, törvényeinek állítólagos teljes igazolása igazolja a totalitárius rendszereket. Ha nincs semmi más, mint gyönyör, akkor ezt kell előállítani és fogyasztani egészen a végső euthanáziáig. *Szolzenszycin* nem tréfált, amikor azt mondta, hogy az inflációnak nincs más oka, mint a bűn. (...) Ma a nyugati racionalitás győzedelmeskedik. A technikák és ideológiák planetárisra fokozzák ezt a racionalitást. Ez szétbomlasztja az ősi kultúrákat, amelyeknek emberei jólétet és szabadságot várnak tőle. Mégis, *Hitvalló Maximusz* szavai szerint, mi a »jólét«, amely nem válhat »öröklétté«? És mi annyi »felszabadítás« szabadsága, ha nem az ösztönökre és szenvedélyekre való hagyatkozás, hogy becsapják a szorongást? Hacsak a »jólét« és az »öröklét« közti szakadás, ill. az üres szabadság tévelygése nem váltja ki bennünk állapotunk igazi tudatát? Nyugat a végső kérdések elé állítja az emberiséget. Ma az ember teljes egészében kérdésessé válik.”

Látszólag minden jel arra mutat, hogy a nagy képrombolók, *Paul Ricoeur* kifejezésével a „gyanú mesterei”, *Marx*, *Nietzsche*, *Freud* és követőik valláskritikája után nemcsak a kereszténység, hanem egyáltalán az istenhit is halálos csapást szenvedett. Az „Isten halála” után az ember is halott, amint *Claude Lévi-Strauss* és *Michel Foucault* nyomán egy bizonyos „postmodern” szemlélet vallja. Ennek kifejezést adott egy bizonyos abszurd irodalom is, amint erre mindjárt rávilágítok.

Mi mégis hiszünk abban, hogy az ember – aki Isten képmása mint szellem-értelem és szabadság, tehát mint személy – képes új világot teremteni a pusztulás romjain, mert ha a Lélek – a feltámadott Lelke – élte, a csonthalmok is megelevenednek, miként az ezékieli látomásban. Hiszünk abban *Dosztojevszkij*-el, hogy csakis a szépség mentheti meg világunkat, az a szépség, amely elválaszthatatlan a jóságtól és az igazságtól. A szabadság még él ott, ahol meg tudnak halni érte; ezt példázza az 1956-os budapesti forradalom és szabadságharc. Igenis, lehetünk „emelkedő nemzet” (*Németh László*) megteremthetjük az eszményi hazát, amelyről *Illyés Gyula* írt *Haza – a magasban* című költeményében, és amely nyitott Európa felé. De ehhez szükség van arra, hogy Közép-Európában felélesszük a keresztény gyökereket, *II. János Pál* pápa gyakran ismételt szavai szerint. 1981-ben, egy Rómában tartott, éppen Európa keresztény gyökereivel foglalkozó kollokvium résztvevőjéhez szólva ezeket mondta: „Itt van a kultúra Európája, a nagy bölcséleti, művészi és vallási mozgalmakkal, amelyek sajátos jellegét adják, és valamennyi földrész tanítójává teszik; itt van a munka Európája, amely a tudományos és technológiai kutatás folytán a különféle civilizációkban kifejlődött, és végül is eljutott az iparosodás meg a kibernetika jelen koráig; de itt van a népek és a nemzetek tragédiáinak Európája is, a vér, a könnyek, a harcok, a törések, a legfélelmetesebb kegyetlenségek Európája. Európára is, a nagy szellemek üzenete ellenére, súlyosan és borzalmasan ránehezedett a bűn, a

Gonosz drámája, aki az evangéliumi példázat szerint a történelem szántóföldjébe elhinti az elszomorító konkolyt. És ma a probléma, amely nem hagy békén, pontosan az: megmenteni Európát és a világot további katasztrófáktól. (...) Olyan Európában élünk, amelyben egyre erősebben mutatkozik az ateizmus meg a szkepticizmus kísértése, amelyben kínos erkölcsi bizonytalanság vet gyökeret, a család szétesésével és az erkölcsök elfajulásával, amelyben eszmék és mozgalmak veszélyes konfliktusa uralkodik. A civilizáció válsága (*Huizinga*) és a Nyugat alkonya (*Spengler*) nem jelentenek egyebet, mint Krisztus és az evangélium legvégső időszerűségét és szükségességét. Az embernek mint Isten képmásának keresztény értelme – a görög teológia szerint, amelyet *Cirill* és *Metód* annyira szeretett, *Szent Ágoston* pedig elmélyített – Európa népeinek gyökere; ezt kell szeretettel és jó akarattal vonatkozási pontnak venni, hogy korunknak békét és derűs nyugalmat adjunk; csak így fedezhetjük fel emberi értelmét a történelemnek, amely valójában »üdvösségtörténet«.

Tíz évvel később a szentatya magyarországi látogatása alkalmával (1991. augusztus 20-án, a Hősök terén) hasonló gondolatokat ismételt meg. Hangoztatta, hogy Magyarországon pluralista társadalom van kialakulóban, „de a történelem arra tanít, hogy a modern emberiség életébe olyan alapvető keresztény értékek épültek be, mint a személy méltósága, a szolidaritás, a szabadság és a béke. Az egyház veletek van, hogy folytassa Isten Országának hirdetését, és bizonyítsa, hogy az Ország az emberi méltóság alapja és az a transzcendens távlat, amelyben minden emberi érték elnyeri teljes értelmét.”

Nem vagyunk naívan optimisták. Egyesek szerint fölösleges Európa elkereszténytelenedéséről beszélni, hiszen egészében és mélyen sohasem volt keresztény, még az ún. „chrétienté”, a középkori „keresztény” társadalom időszakában sem. Főleg nem az a szekularizáció és az ateizmus elterjedése után. Mégis, megfontolandó, hogy bizonyos „szokások”, „erkölcsök” mindig is szabályozzák a társadalmi életet, a primitív emberek rokonsági viszonyainak rendszerétől (vö. Lévi-Strauss, a vérfertőzés megtiltása) egészen az emberi jogok egyetemes nyilatkozatáig, a különböző mai jog-chartáig (Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat: 1776; Francia Forradalom Emberi Jogok Nyilatkozata: 1789; az ENSZ 1948-as Egyetemes Deklarációja). Hívők és nem hívők napjainkban is keresnek egy bizonyos minimális etikai konszenzust, ami végeredményben feléleszti a sokat bírált „természettörvény”, vagy természetjog elveit. (Pl. a Nürnbergi Per során, amikor a náci bűnösöket elítélték, egy bizonyos íratlan természet törvényre, az emberiség elleni bűntettek hivatkoztak.)

Ugyanakkor mint keresztények valljuk azt, hogy az erkölcsi alapelvek meghatározásához szükség van Transzcendenciára (ezt *Lévinas*-szal valloam *Heller Ágnessel* szemben); sőt hogy a lelkiismeret könnyen és biztosan felismerje a jót védő és parancsoló törvényt, szükség van a kinyilatkoztatásra, az Evangélium fényére.

A szépség védelmében

Platón szerint az istenek között a Szépség teremtett rendet; Erosz, a szépség szerelme, mert a rútságban nincsen Erosz: „Mióta megszületett az az isten, a szépség szerelme minden jónak a forrása lett az istenek és az emberek között.” Jacques Maritain megmutatta (*L'Intuition créatrice dans l'art et dans la poésie*), hogy a modern korban – *Baudelaire*-tól kezdődően – miként tűnt el a szépség a művészetből, a költészetből. Baudelaire még tudta, hogy a Szépség egy az isteni nevek közül; bár nála már ez a név elszakadt a Teremtő Istentől, és csak valami személytelen istenségként tündökölt az emberi égbolton. *Aquinói Szent Tamás* szerint „minden dolog léte Isten szépségéből ered”. Baudelaire bálványozza a szépséget, elválasztja a Teremtőtől, már a démon szépségét is bálványozza; hiszen mindegy, hogy a szépség az Égből vagy a pokolból ered:

„Ég küld-e vagy pokol, mindegy, minek is kérdem?

Óh, Szépség, csodaszörny, rémítő, üde, szent!

*Csak szemed, mosolyod, lábad tárja elébem
az imádott, soha nem ismert Végtelent!"*

(Himnusz a Szépséghez, Tóth Árpád fordítása)

Ezt a gondolatot fejezi ki *Az Utazás* (VIII.) csattanója is. Az ismeretlen, az új keresése lesz a modernség egyik ismertetője:

*„...Hadd bukjunk le, amíg agyunk lángba borul,
Az örvény alá – Pokolba? Égbő? Mindegy!
Ismeretlen legyen, hol várva vár az új!"*

(Somlyó György fordítása)

A modern művészet programját *Maurice Nadeau* és a szürrealisták így fejezték ki: „*Aller frapper á la porte de la création*”. A teremtés ajtaján dörömbölni. A szürrealisták szétzúzták a teremtést, hogy maguk alkossanak újat. Az esztétikai és etikai gondtól szabadon valami mágikus tudásra vágyakoztak: elvetették a szépséget. A modernnek nem akarják utánózni a természetet, hanem a teremtés a céljuk. Ez önmagában jó. Kétségtelenül van a nonfiguratív művészetben pozitívum is, ahogy *Maritain* magyarázza: „A nem figuratív művészet legalább gyökeresen megszabadít bennünket az emberkép csúfságától és ostobaságától, ami előzőnlötte a kortárs művészetet. Ezt úgy teszi, hogy megszabadul az emberi alaktól. Legalább megvan nála (legigazibb képviselőire gondolok) a ritmus és a harmónia szépségének az érzéke, az értelemmel áthatott szem gyönyörűsége iránti érzék. (...) Az absztrakt művészet képes a szemlélődésre hangolni és nyugalmat sugall, de igaz, csak úgy, hogy elhagyja az emberit, sőt az élő; sőt a létező egzisztenciális valóságát...”

A tragédia ott van, hogy eltűnik az emberi arc, az emberi alak, eltűnik a szépség, megkezdődik a dehumanizáció. *Cézanne* mondta, hogy „a művészet végső beteljesedése az alak.” Az emberi alak eltűnése a szépség kárára a modern művészet egyik legnyugtalanítóbb tünete. Az irodalom is egy bizonyos nihilizmus, az abszurd felé mutat.

Valéry és *Mallarmé* az üreset keresi. *Jean Paul Sartre*-nál már a rút, az undorító, a csömört keltő lesz az érdekes, az abszurditás kifejezésének eszköze. Korábban *Kafka* világa is azt az értelmetlenséget sugallja (bár még megmarad az értelmes kérdés), amit az abszurd dráma testesít meg.

Beckett abszurd drámaiban teljes az ember halála: az egész mindenség hullaszagot áraszt, ahogy egyik hőse mondja. Mivel általában *Beckett*nek tulajdonítják az abszurd színház feltalálását, hallgassuk meg, mit ír erről a közelmúltban (1994. március 28-án) elhunyt *Eugène Ionesco* (román-francia drámaíró) emlékirataiban: „Amikor azt mondják, hogy *Beckett* az Abszurd Színház megalapítója, elhallgatva azt a tényt, hogy valójában én vagyok, az újságírók és a dilettáns irodalomtörténészek félrevezetnek, és ennek én vagyok az áldozata. Ez tudatos félrevezetés, mert én nem teszem nekik! Miért? Azért, mert én nem voltam kommunista abban az időben, amikor nem illet nem kommunistának lenni. Nem bocsátották meg nekem, hogy kommunistaellenes voltam őket megelőzve. Ez arcátlanság volt.” Amikor *Ionesco* így magának követeli az „abszurd színház” alapítói jogát (csakugyan, *A kopasz énekesnő*, *A székek*, *A kötelesség áldozatai* korábbiak, mint a *Goldot-ra várva*), ez nem azt jelenti, hogy mindvégig megmaradt az abszurd filozófiánál. *Ionesco* 1987-es emlékiratai éppen az író Isten- és Jézus-kereséséről tanúskodnak. Ha korábban kifejezte – drámailag megjelenítette – a modern ember elidegenedését, az elembertelentítő helyzeteket és a humanizmus hiányát, nem akart megrekedni a zsákutcában, hanem éppen a kiutat kereste. Rá akarta ébreszteni a modern embert abszurdításaira, hogy azokon túllendülhessen. *Ionesco* korábbi műveiben is sokkal pozitívabb, mint *Beckett*, *Genet* vagy *Sartre*.

A drámaíró bizonyos szupra-racionalitásban keresi a kiutat. Megállapítja, hogy az Istenbe vetett hit ma már nem nevetséges. „Isten újra megmutatkozik. Megismétlem azt, amit *Malraux* mondott: a XXI. század vagy vallásos lesz, vagy nem létezik. Csakugyan valami eredményt elértünk, egyre kevésbé nevetséges Istenben hinni, Istent figyelembe

venni.” Ionescu kritikája nem kíméli Sartre-ot és bizonyos baloldali értelmiségeket, akik azután is megmaradtak kommunistának, hogy többen, például ő, a román író, vagy a magyar *Koestler*, leleplezték a sztálinizmus borzalmait (Sartre árulónak és gazembernek titulálta Koestlert!): „Haragudtak rám, mert előttük akartam látni, tudni, előttük tudtam. Tilos volt megelőzni őket. Baloldali és anarchista voltam 35 éves koromig. (...) De ők hiú módon az elsők akartak lenni, éleslátóbbak. Sartre néhány évvel ezelőtt azt mondta, hogy a marxizmus az utolsó, a tökéletes, a végleges filozófia. De mihelyt megjelentek az ún. új filozófusok könyvei, egy összejövetelen kijelentette, hogy »két év óta *Simone (de Beauvoir)* és én már nem vagyunk marxisták«. Így a ravasz Sartre már nem volt elmaradott, hanem éppen ellenkezőleg: előfutár”.

Ha már Sartre-nál tartunk, az író-filozófus utolsó világnézeti változásáról idézzük még *O. Clément: Jean Paul Sartre szembesülése az ateizmussal és a nihilizmussal* című tanulmányát. J. P. Sartre (†1980) ismert ateista nihilizmusa az utolsó években átalakult valami nyitottabb, etikusabb perszonalizmussá (még ha az író mindvégig ateista maradt is Simone de Beauvoir feljegyzései szerint). A volt marxista-maoista *Pierre Vitor*, igazi nevén *Benny Lévy*, Sartre titkára volt az utolsó években. A zsidó Lévy Szolzsenyicin és *Maurice Clavel* hatására felfedezte az ember lelki dimenzióját és saját zsidó szellemi örökségét. Sartre Benny Lévyt akkor vette maga mellé titkárnak, amikor elveszítette szemvilágát. Rajta keresztül kapcsolatba került a zsidóság vallási hagyományával. A Benny Lévynek adott interjúk arról tanúskodnak, hogy Sartre utolsó éveiben – a zsidó gondolkodás befolyására – már nem vallja *A lét és a semmi*, valamint egzisztencialista-ateista színdarabja tételeit, melyek szerint az ember Isten akar lenni, de e törekvése hasztalan szenvedés-szenvedély, továbbá, hogy mivel Isten nincs, minden megengedett. Most már elfogadja az ember korlátait, a másik ember másságát. Azt állítja, hogy a tudat a más tudatokhoz való vonatkozásában létezik, vagyis a másik tudata és másokért való tudat. A szabad tudatoknak ezt a kölcsönösségét nevezte Sartre erkölcsi tudatnak. Így közel került a keresztény perszonalistákhoz (*Marcel, Mounier, Nédoncelle*).

Különös, hogy még az egyik legszenvedélyesebb ateistánál és nihilistánál, Sartre-nál is fordulatot észlelhettünk élete utolsó éveiben. De nem feledhetjük, hogy az ateista-nihilista szellemiség mellett századunkban mindig is voltak igazán megtért, mélyen keresztény írók, művészek, gondolkodók. A századfordulón még *Adyt* is megsuhintotta *Claudél* és egy sor megtérés „tornádója”. A *nagy barátságok* című könyvben olvashatunk a Maritain házaspár köré csoportosult írók és művészek példájáról. Itt csak néhány íróra utalok, akiknek kisugárzó hatása ma is érezhető. (A nagy nemzedék közül már csak *Julien Green* van életben.)

Péguy-t említem elsőnek. A modern költészet egyik alapvető törekvésére *A. Béguin* mutatott rá *Péguy Éváját* elemezve: „A romantikától és Baudelaire-től kezdve az egész modern költészet törekvése ellentétes a »megtestesüléssel«, és ez a szándék egyeseknél tudatos, sőt módszeres. Mallarmé éppúgy, mint *Rimbaud* – bár különböző utakon – valóságos aszkézist gyakorolnak, hogy elszakadjanak a földi számkivetés világából és befeszítsék az időbeliség tökéletlenségeitől mentes paradicsom kapuit. *Péguy* szellemétől idegen ez a prométheuszi magatartás... *Péguy* a megtestesülés költője... Természet és kegyelem nála szorosan összetartozik.”

*Péguy*hez csatlakozik *Claudél*, *Bernanos*, *Mauriac* vagy napjainkban *Pierre Emmanuel*, hogy csak a „katolikus reneszánsz” néhány nagy képviselőjét említsem.

Paul Claudél kifejezetten a keresztény öröm költője. Robusztus hite láttán egyesek talán nem is sejtik, hogy mennyire megélte a „drámai kereszténységet”; a szorongáson és a szenvedésen keresztül jutott el az örömhöz.

Claudelnél ugyanazt az alapélményt figyelhetjük meg, mint idősebb költőtársainál: Baudelaire-nél, *Rimbaud*-nál vagy Mallarménál. Ez pedig a fullasztó bezártság érzése. Ugyanolyan szenvedélyesen keresi a kiutat, a nyitást a fojtogató búra alól, mint Baudelaire, vagy *Teilhard de Chardin*. Szerinte a költészet nem játék, hanem életszükséglet, a megismerés eszköze, hogy megváltoztassuk az életet. „Az igazi élet távol van” („La vraie vie est absente”) hangoztatja a „vad misztikus”, *Rimbaud*, a *Megvilágosodások* (Illuminations) költője, akinek hatása Claudélre „nemző” erejű volt.

De ha megtaláljuk a nyílást, a kiutat, hogy a fulladástól megszabaduljunk, merre menjünk? Claudel megfordítja a mozgást. Nem elszállni az űrbe, hanem kinyitni az ajtót, hogy a Vendég bejöhessen. Nem megjátszani az Istent, erőszakkal meghódítani a paradicsomot, ahogy Baudelaire akarta, hanem beengedni az ajtón kopogtató Vendéget, Istent, aki megvilágítja a „szent valóságot”, amely a teremtéssel adva van: adottság és ajándék. Ez a valóság Isten szimbóluma lesz, aki maga az öröm. Az új fény mindent megváltoztat, felforgat. A hatalomvágy helyett a befogadási készséget tángítja. Mert erre van szükség, hogy helyet készítsünk Istennek. Mindez áldozattal jár: önző énünk szétfeszítése kínos! De ez az áldozat az öröm lényegi része.

Egyben az új Vendég új nyugtalanság forrása. Amikor *J. Riviére* megtérése előtt abbeli aggodalmát fejezi ki Claudelnek, hogy a megtalált hitben unalmas lesz élete, Claudel ezt válaszolta: „Barátom, aki Istent befogadta, olyan Vendéget fogadott be, aki nem hagy többé nyugtot neki.” Mallarmé az „Isten alkonyát” meghirdetve a Semmibe zuhan. Claudel is megéli a Semmi rettenetét, de később belátja, hogy lehetetlen az, hogy létünk a Semmibe torkollik. Nem menekül el a világtól, mint Rimbaud, Mallarmé és Valéry, hanem – miután megnyitotta az ajtót a Vendégnek, aki fényt, szabadságot és örömet hozott neki – felfedezi Istent a valóság szívében. (Ugyanezt látjuk Teilhard-nál is, akit a hit szemével a teremtésben Isten „diafániáját”, átragyogó jelenlétét veszi észre.) A költészet Claudel szemében a valóság áttüzesedése, a lét lángolása.

Francois Mauriac a janzenista örökséget egész élete során cipelte. Ez a szellem átszővi regényvilágát. Élete utolsó másfél évtizedében naplójegyzeteiben „tisztázta” hitét, amely miatt sokat szenvedett korábban. Hite talán nem volt olyan „diadalmas”, mint Claudelé, de kétségkívül őszinte. A különbséget jól megvilágítja Mauriac, Claudel és *Gide* levelezése. Mauriac jó barátként aggódott és imádkozott Gide-ért, akit – végül gyökeresnek tűnő ateizmus ellenére – állandóan nyugtalanította Isten (akárcsak Sartre-ot). Claudel türelmetlenebb, fölényesebb, agresszívebb volt Gide-del és más nem hívőkkel szemben.

Mauriacot szinte elbűvölte a *Földi táplálékok* szerzője: nemcsak Gide életében, hanem halála után is. Hányszor visszatért rá naplójegyzeteiben! Pierre Emmanuel jegyezte fel: „André Gide faszcinálta mindvégig, minden találkozásunk alkalmával róla beszélt, nem Claudelről vagy Valéryről. Az *Isten és Mammon* (1929) című vallomásra is Gide készítette.” A nemegyszer démoni vonásokat öltő barát azt akarta elhitetni vele, hogy ő, Mauriac nem igazi keresztény, cinkosa a bűnnek; hiszen egy nagy író nem lehet keresztény, Mauriac ekkor tisztázta maga számára is, mit jelent kereszténynek lenni. Hite elsősorban nem igazságok elfogadása, hanem hit a Szeretetnek. Hisz abban, hogy a kegyelem erősebb a bűnnél és az emberi gyengeségnél. Isten ingyenes, irgalmas szeretete menti meg az embert – az „elveszett” – Krisztusban.

Részben Péguy és Claudel nyomán haladt napjainkban Pierre Emmanuel, aki azonban előbb átment a Baudelaire-i „kísértésen”, sőt Nietzsche-i nihilizmuson is, miként oly sokan a század elején Európában. (Nálunk *Babits*, *Kosztolányi*, *Juhász*.) De végül is Emmanuel – miként még Nietzsche előtt Dosztojevszkij – az „Isten halálának” élményén túlhaladt, és – mint hallottuk – Dosztojevszkijjal az ateizmus csődjét, a hit tavaszát és örömét hirdette. Velük tartott *Pilinszky* is, bár univerzuma sokkal sötétebb volt.

Pierre Emmanuel a maga módján csatlakozik Bernanos-hoz, aki viszont már elővételezte Gabriel Marcel Satre-nak adott válaszát. Ismeretes, hogy Sartre a *Huis-clos* hősé-nek ajkára ezeket a rettenetes szavakat adja: „A pokol: a többi ember.” Miután Marcel a darabot látta, kijelentette: „Számomra a menny a többi ember.” Ugyanezt hirdeti *Ambri-court* plébánosa: „A pokol az, ha már nem szeretünk.” És ugyancsak ő – az *Egy falusi plébános naplója* hőse – suttogja halála előtt: „Minden kegyelem.” Ezt hangoztatta *Lisieux-i Teréz*, az evangéliumi gyermekség és alázat lelkiületének modern szentje.

Pierre Emmanuel mindezt a költői alkotásra, a teremtő szóra is alkalmazza. Az ingyenességet és a szeretettől áthatott költői szót akarja, amely az Ige „megtestesülése”: „Beszélni annyi, mint szeretni (Dire, c'est aimer). Szeretni nemcsak a nyelvezetet, hanem a szellemet is, amely megnyilatkozik benne. (Minél inkább interiorizálja az ember a nyelv iránti szeretetét, annál inkább érzékenyebb válik a szellem önmaga iránti igényességére.) A nyelv szeretete aszkézishez vezet: ez a csend általi nevelés, a csend növekvő kere-

sése a szavakban – óceán-íz. A szó szeretete a csend szeretete: a kimondás (dire) ebben a belső mélységben fokozatosan a hallgatás (taire) visszahangjává válik. Lassan-lassan a lélek megéri, hogy egyedül a csend szeretetét.”

„...Hogyan is énekelnék, ha nem szállnék Feléd?
Szólhatnék anélkül, hogy Leheletedet ünnepelném?
Ünnepi mise bármely parányi beszéd
Ahol te töröd meg a csend kenyerét.
A Te Igéd legyen áldott!
Aki új Emmauszt teremt
Minden találkozással.

(Emmanuel: Emmausz)

Emmanuel barátja, Pilinszky János (†1981) *A teremtő képzelet sorsa korunkban* című tanulmányában a modern színházról írja, hogy „az, ami a színpadon történik: sehol sincs jel. Mintha a történelemből eltűnt volna az állítmány... Ezután hiába minden mimikri: jelző, főnév és igenév, ha egyszer eltűnt az, ami a történetet a hidet hunc erejével vertikálisan is megvalósítsa, leszögezze. Ebből a merőben horizontálissá vált színházból keresett kiutat az abszurd dráma. De kudarca nyilvánvaló. (...) Jelen akartunk lenni minden áron, s legfőképpen épp jelenlétünket semmisítettük meg.” Egy másik tanulmányában (*Ars poetica helyett*) az „Isten halála” utáni helyzetről, az ember haláláról elmélkedik. „A tények mögül száműzött Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét...” Ebben a helyzetben egyetlen remény marad: a megfeszített Isten, aki megalázta magát, sorsközösséget vállalt a legszegényebbekkel, az ártatlanul szenvedőkkel; Krisztus, aki végsőig menő szeretetével nyilatkoztatta ki a Szeretet-Istent. „Hitünk semmiképp se lehet idegen azzal a halálos gyöngeséggel szemben, amire egyedül a vereség Istene nyújthat orvoslást, az a nyilvános emberi vereség, amibe mintegy eleve bennfoglaltatott a föltámadás fokozhatatlan intimitású, isteni megfelelője.” (*A teremtő képzelet...*) Pilinszky, miként *Simone Weill*, a Keresztrefeszítetre irányította be lelkét, a kereszt humanizmusa nevében fogalmazta meg követelményeit korunkkal szemben, és jelölte meg egy „evangéliumi esztétika” helyét. Ebben a „széttört világban” (Marcel), túl a naturalizmuson, de a szürrealizmuson is, meg az abszurd dráma hasztalan kísérletén is, a szakrális cselekmény „valódi állítmányának meredékét” kereste egy új drámához, a szeretet drámájának megjelenítését, ami misztikusan az euchkarishtiában történik. A szeretet drámája a szabadságban: ez a megváltás.

A költészet is csak akkor születik újjá, ha mély forrásból merít. *J. Mambrino* francia jezsuita hangsúlyozza, hogy nincs költészet a Létférfi mély szeretete nélkül: „Ami ismert és ízlelt – »tükör által homályosan« megsejtett –, az a kimondhatatlan valóság mélye, amelynek forrása a Megnevezhetetlen, aki a végtelen szeretetlendületben állandóan teremti szépsége képeit. De az egész mindenség az ember felé összpontosul, aki a Teremtő igazi képmása. Gloria De Vivens homo (mondja Iréneusz: »Isten dicsősége az élő ember«). Így tehát minden valóságban, miként minden költeményben, az ember képe rajzolódik ki.”

SZABÓ FERENC